

แพรวพรรณ วัฒนธรรมอาเซียนลุ่มน้ำโขง

รศ. ดร. วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์*

ในดินแดนอุษาคเนย์นี้ถือว่ “เพศแม่เป็นใหญ่” มานานนับพันปี ดังจะเห็นการสืบทอดทางแม่ มีลูกสาวเป็นผู้รับมรดกที่ดินและเรือน ส่วนลูกชายเมื่อแต่งงานแล้วต้องไปอยู่บ้านภรรยาเพื่อเป็นแรงงาน วิถีเช่นนี้ยังปรากฏให้เห็นมากในดินแดนล้านนาทางภาคเหนือของประเทศไทย

แม้ปัจจุบันกระบวนความคิดเหล่านี้จะถูกปรับเปลี่ยนกลายเป็น “ชายเป็นใหญ่” หลังจากรับพุทธศาสนาเข้ามา แต่ความนิยมในการแต่งงานเพื่อนำเจ้าบ่าวเข้าสู่ครอบครัวเจ้าสาวก็ยังคงเป็นขนบธรรมเนียมที่ยึดถือปฏิบัติอยู่ ปรากฏเป็นเพลงพื้นเมืองที่สนุกสนานล้อเลียนพฤติกรรมความขัดแย้งระหว่างแม่ยายผู้เป็น

---

* ปัจจุบัน รศ. ดร. วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ ดำรงตำแหน่งหัวหน้าภาควิชาศิลปวิทยา คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ใหญ่ในครอบครัวกับลูกเขยที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเรือน หากเป็นคน
เสเพล ไม่ขยัน ก็มักถูกสั่งสอนโดยแม่ยายเสมอ

ความสำคัญของ “เพศหญิง” นำมาสู่การตั้งชื่อธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ตั้งแต่อดีต ดังปรากฏในชื่อเรียกสิ่งสำคัญสำหรับชีวิตมนุษย์อย่าง “แม่น้ำ”

มหานทีของดินแดนนี้ คือ แม่น้ำโขง แม่น้ำที่มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาหิมาลัย ไหลผ่านประเทศจีนและอีกห้าประเทศในอาเซียน ได้แก่ เมียนมา ลาว ไทย กัมพูชา และเวียดนาม ก่อเกิดวิถีชีวิตผู้คนผูกพันกับสายน้ำ เช่นเดียวกับแพพรพรรณที่โยงโยผู้คนริมฝั่งโขงเข้าด้วยกัน

สองฟากฝั่งโขงเต็มไปด้วยหมู่บ้าน หากเดินทางตามลำน้ำ เสียงที่คุ้นชินก็คือเสียงฟืมทอผ้าของหญิงสาวที่ตั้งมา จากไต้ถุนเรือนยกสูงด้วยกันทั้งสิ้น วิถีชีวิตของเด็กสาวริมฝั่งโขงถูกสั่งสอนมาให้เรียนรู้ สังเกต และอยู่ร่วมกับธรรมชาติ เรื่องเล่าต่างๆ ในหมู่บ้านต่างเชื่อมโยงระบบของธรรมชาติ วิถีของดวงดาว และความกล้าหาญของมนุษย์

“การทอผ้า” เป็นงานหลักของผู้หญิง วิถีเรียนรู้เรื่องการทอผ้าของหญิงสาวสองฝั่งโขงเริ่มตั้งแต่จำความได้ ที่ต้องถูกแม่ผูกติดตัวไปเก็บดอกฝ้ายจากต้น จนถึงเรียนรู้การทอผ้าทุกขั้นตอน

ในการทอผ้านั้นตั้งแต่เด็กจะต้องรู้เรื่องการนำฝ้ายมาแยกเมล็ดออกด้วยเครื่อง “อีดฝ้าย” หรือ “หีบฝ้าย” โดยการนำดอกฝ้ายมาใส่ในเครื่องมือคล้ายฟันเฟืองที่หมุนไปอย่างต่อเนื่อง ปุยฝ้ายที่ถูกเครื่องอีดหรือหีบ จะถูกหนีบลอดไปตกในตะกร้าที่เตรียมไว้ ส่วนเมล็ดที่ไม่ต้องการก็จะร่วงตกไป

แพรวพรรณคือประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่ถักทอผ่านมือผู้หญิง

หลังจากนั้นจะมีการตีฝ้ายด้วย “กงตีฝ้าย” หรือ “ก้งยึงฝ้าย” ทำด้วยซี่ไม้ไผ่เหลาปลายเรียว ใช้เชือกผูกปลายทั้งสองข้าง เพื่อตีให้โค้งเข้าหากันคล้ายคันธนู หญิงสาวจะใช้สายของกงนี้ ตีตอกฝ้ายที่ใส่ในกระบุงให้แตกเป็นปุย วิธีการเช่นนี้พบในดินแดนลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะที่สิบสองปันนา ไทย หรือลาว ซึ่งกงตีฝ้ายนี้ยังถูกนำมาเปรียบเปรยลักษณะคิ้วของผู้หญิง ดังเช่นบทประพันธ์เรื่อง *ระเด่นลันได* ที่พระมหามนตรี (ทรัพย์) ได้แต่งไว้ ตอนหนึ่งว่า “...คิ้วก้งเหมือนกงเขาตีฝ้าย...”

ขั้นตอนต่อไป คือ การปั่นฝ้ายโดยม้วนฝ้ายกับ “ไม้ล้อฝ้าย” หรือ “ดั่ว” ให้เป็นหลอดฝ้ายกลม ก่อนที่จะนำไปปั่นเป็นเส้นด้ายฝ้าย หรือทางภาคอีสานเรียกว่า “การเข็นฝ้าย” โดยใช้ “กงปั่น

ฝ้าย” แล้วจึงนำมาเปียฝ้าย พักฝ้ายที่ปั่นเส้นใยเป็น “ใจฝ้าย” โดยอุปกรณ์ที่เรียกว่า “ไม้เปีย” เพื่อมิให้เส้นใยฝ้ายพันกันยุ่ง พร้อมทั้งจะนำไปทอ

บ่อยครั้งต้องมีการย้อมฝ้าย ซึ่งสีต่างๆ ล้วนมาจากธรรมชาติทั้งสิ้น เช่น แก่นขนุนให้สีเหลือง ไม้ฝางให้สีแดง ในบางถิ่นยังมีการนำผ้าไปหมักโคลน เพื่อให้ได้สีเทาที่ดูอบอุ่น งดงาม ผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มักจะมีโครงสีหลักของตน เช่น ลาวพวนที่อาศัยอยู่ที่เมืองพวน ปัจจุบันอพยพมาอยู่ที่บ้านหาดเสี้ยวศรีษะนาถัย มักนิยมใช้โครงสีเขียว น้ำตาล และเหลือง

กลเม็ดเคล็ดลับในการทอผ้ามีหลากหลาย บางครั้งต้องนำผ้าไปแช่กับน้ำขาวข้าวหรือเหล้า เพื่อบวงสรวงผี ซึ่งหากมองในแง่วิทยาศาสตร์แล้ว เป็นการก่อให้เกิดปฏิกิริยาทางเคมีแบบง่ายๆ ที่มีผลเรื่องสี

ปูยฝ้ายที่อัดหรือที่บอบจากเปลือกแล้ว ต้องนำมาตีให้เป็นเส้นจึงจะนำมาทอเป็นผ้าได้

ชาวเวียดนามเตรียมเส้นไหมเพื่อใช้ทอผ้า

นอกจากนี้ยังมีเรื่องของเทคนิคการทอ ทั้งการจก ยก ล้วง หรือเกาะ ที่อาศัยความเชี่ยวชาญผสมผสานกับการสร้างสรรค์อย่างไม่มีขีดจำกัด ผ้าผืนหนึ่งๆ อาจใช้เวลาเป็นเดือนหรือหลายเดือนทอให้ออกมางดงามสมดังความตั้งใจ และอีกสิ่งหนึ่งที่ขาดไม่ได้คือ “ลวดลาย” ที่หญิงสาวสามารถแสดงฝีมือการทอได้อย่างมีชั้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นลายเรขาคณิต ลายดอกไม้ ลายพญานาค ลายสิงห์ ลายหงส์ ลายปราสาท ที่ต่างใช้ความสามารถไม่ว่าจะเป็นเทคนิคใด สรรสร้างได้อย่างน่าประทับใจ

ผ้าแพรวพรรณไม่ว่าชิ้นใดจากกลุ่มชนใดในภูมิภาคนี้ ล้วนแต่เป็นสายใยผูกพันวิถีชีวิตของผู้คนเข้าไว้ด้วยกัน การทอผ้าหนึ่งผืนต้องเกี่ยวพันกับคนทั้งครอบครัว ตั้งแต่การปลูกฝ้ายหรือเลี้ยงไหม

การทำก็ทอผ้าหรือรอกทอผ้า ที่ฝ่ายชายมักเป็นคนทำก็ แกะสลักรอกเป็นรูปหงส์ ช้าง หรือสลักลวดลายดอกไม้บนพื้มาให้หญิงสาว แม้แต่ในงานแต่งงาน ฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ทอผ้าเพื่อแสดงความเคารวะแม่ว่าที่สามี รวมไปถึงการทอผ้าเป็นผืนตุ่งเพื่อนำพาดนและครอบครัวไปสู่ภพหน้าอย่างสุขสบาย

ในบางครั้งผ้ายังแสดงสายสัมพันธ์อันพี่น้องที่เอื้ออาทรกัน เช่น การนำผืนผ้าแพรวพรรณจากดินแดนล้านนาไปตอบแทนการพักบนเรือนของชาวไทลื้อ ลีบสองปันนา ที่หญิงสาวต่างอวดประชันฝีมือ ความประณีต คุณภาพของผ้า เส้นใย และความงามของสีสันท ลวดลายระหว่างกัน ในขณะที่บุรุษต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยือนจากต่างถิ่น ไต่ถามสารทุกข์สุกดิบ ข่าวสารของบ้านพี่เมืองน้องที่อยู่บนลุ่มน้ำเดียวกัน ล้วนเป็นพยานความผูกพันของวิถีชีวิตที่งดงาม แม้ปัจจุบันความงดงามเหล่านี้จะเลือนหายไปค่อนข้างมากแล้วก็ตาม

บันทึกจับผ้า เล่มนี้ ถือเป็นหนังสือที่รุ่มรวยด้วยองค์ความรู้ และประสบการณ์ ที่คนรุ่นปัจจุบัน คือ คุณปิยะพร กัญชนะ กัลยาณมิตรผู้หลงใหลในความงดงามและภูมิปัญญาการถักทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ไทต่างๆ ได้เขียนถึงประสบการณ์ในฐานะผู้ที่รักเรียนรู้ ศึกษา จดจำ และรักษาผ้ามาตลอดเวลากว่า 30 ปี บอกเล่าองค์ความรู้อย่างง่าย ๆ ทั้งเรื่องผ้าในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่แรกเกิดจนถึงวันสุดท้ายแห่งชีวิต ประเภทของผ้าชนิดต่างๆ รวมถึงผ้าในศาสนา ที่สะท้อนวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของคนลุ่มน้ำโขง โดยเฉพาะในประเทศของเราว่ามีความสัมพันธ์อันแนบแน่นกับผ้ามาช้านาน ทำให้ผู้อ่านเพลิดเพลินพร้อมกับภาคภูมิใจในวิถีแห่งผ้า

ไหมสุรินทร์ แสดงลวดลายมัดหมี่อย่างโบราณ ซึ่งยังมีทอกันอยู่จนทุกวันนี้ แม้จะหันมาใช้สีเคมี ที่ดูดูขนาดมากไปก็ตาม

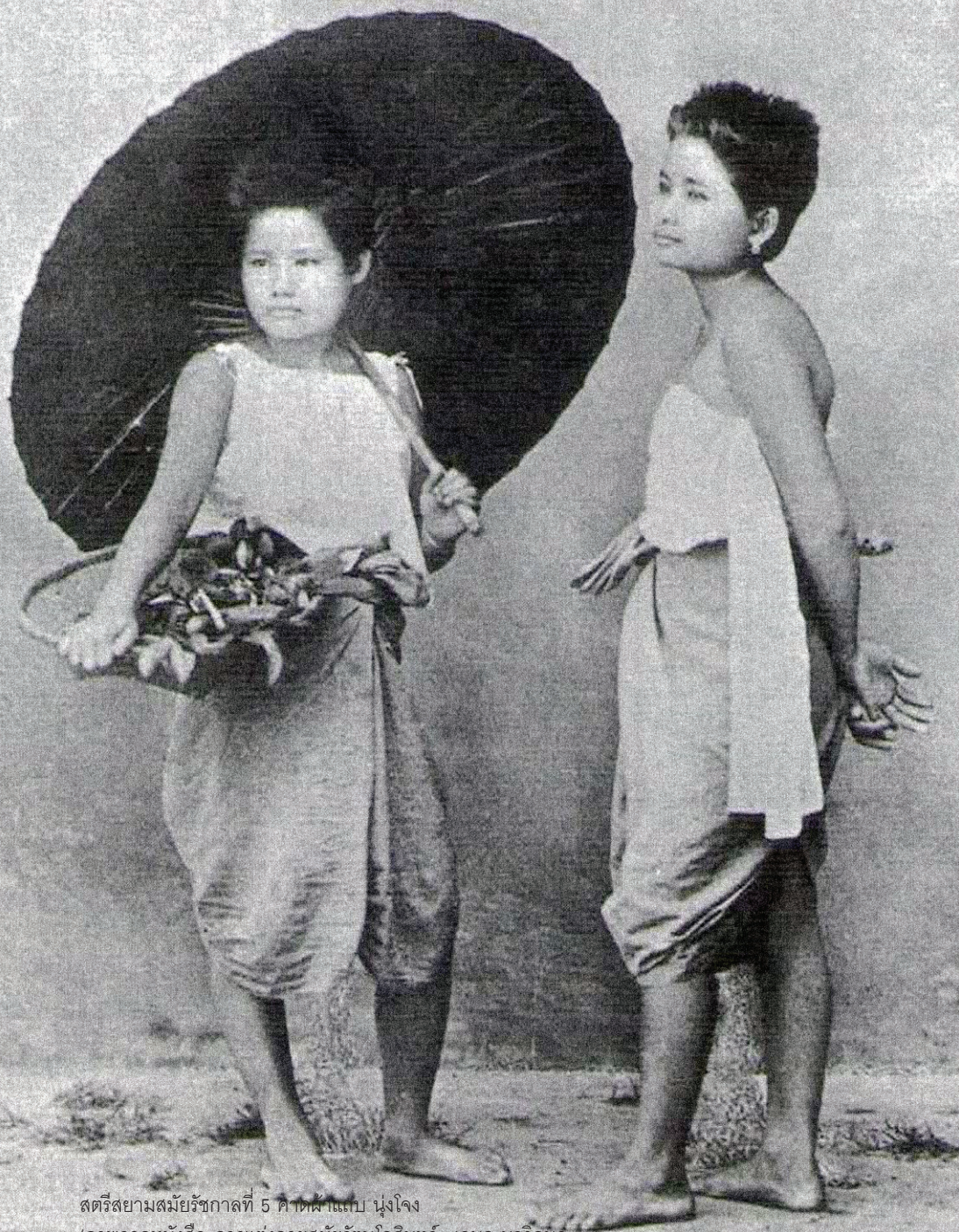
ลายคนหรือลายกบ ลวดลายอัตลักษณ์ของอาเซียนลุ่มน้ำโขง

ทุกเรื่องสอดแทรกสาระเรื่องผ้าไว้อย่างน่าชื่นชม หลายตอนเป็นเรื่องราวที่ไม่อาจพบพานได้ในปัจจุบัน เมื่ออ่านแล้วจะพบความแยบยลในเรื่องการทอผ้า ที่ผู้ใช้ยกย่องในความสามารถและภูมิปัญญาของผู้ทอ

ความรู้เรื่องผ้าของผู้คนลุ่มน้ำแม่โขงได้รับการสั่งสมมาเป็นเวลานานหลายศตวรรษ ผ้าแต่ละผืนต่างแฝงคุณค่าทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาตั้งแต่เริ่มสาวเส้นฝ้ายหรือไหมเส้นแรก แม้ว่าผู้คนในดินแดนนี้จะมีภาษาพูดและภาษาเขียนแตกต่างกัน แต่สิ่งที่เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ วัฒนธรรมการใช้และการทอผ้า ผืนผ้าจึงมิใช่เป็นแต่เพียงเครื่องนุ่งห่ม แต่เปรียบประดุจผืนชีวิตที่ผู้คนหลากหลายเผ่าพันธุ์ร่วมกันถักทอบนผืนแผ่นดินแห่งนี้สืบไป

สตรีสยามสมัยรัชกาลที่ 5 คัดผ้าแถบ นุ่งโจง
(ภาพจากหนังสือ การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ : เอนก นาวิกมูล)

เกริ่นนำ

ผ้าทอไม่ล้าสมัย เพราะดัดแปลงให้สวมใส่ได้งามสง่า

ผ้าเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่อันเป็นความจำเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตประจำวัน มนุษย์ใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่มและอาภรณ์ประดับกาย เป็นสิ่งยืนยันความใกล้ชิดและสัมพันธ์กันของคนกับธรรมชาติผ่านการแต่งกาย ผ้าสะสมและผ้าหายากหลายผืนจึงเป็นมากกว่าผืนผ้าที่มองเห็นและจับต้องได้

การแต่งกายของคนไทยแต่เดิมมานั้นใช้ผ้า 2 ผืนดังที่เรียกกันติดปากว่า “ผ้านุ่งผ้าห่ม” โดยผู้หญิงจะนุ่งผ้าป้ายทับด้านหน้า บ้าง นุ่งจับจีบ (จีบหน้านาง) บ้าง นุ่งโจง (โจงกระเบน) บ้าง และใช้ผ้าอีกผืนเป็นผ้าสไบ (ห่มสไบ) หรือผ้าแถบ (คาดหน้าอก) ส่วนผู้ชายนอกจากนุ่งโจง นุ่งใส่ร่องแล้ว ก็ยังมีกางเกงขากว้าง ใช้กับผ้าขาวม้าเป็นผ้าผืนที่ 2 คู่กัน

ผ้านุ่งผ้าห่มแต่ละชนิดจะแตกต่างกันไปตามวิธีการและวัสดุที่ใช้ทอ ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละกลุ่มชน อย่างการทอยก ทอจก หรือทอมัดหมี่ อาภรณ์เหล่านี้นอกจากแสดงชาติพันธุ์แล้วยังบ่งบอกฐานะทางสังคมของผู้ใช้ผ้าด้วย อาทิ ผ้าพระราชทาน ผ้ายกทอง ผ้าปทุมมัตถหมี่มีกรวยเชิง กระทั่งจิ๋วไรไหมของพระสงฆ์ชั้นผู้ใหญ่ วัฒนธรรมการใช้ผ้าจึงเป็นเรื่องสำคัญและจำเป็นของมนุษยชาติ

สำหรับผ้าไทยนั้น ถึงวันนี้ยังเป็นที่ยอมรับใช้กัน การฟื้นฟูผ้าทอมือตามท้องถิ่นต่างๆ เป็นประโยชน์แก่การสืบสานผ้าไทยมาก นับเป็นความโชคดีที่ยังมีผ้าสะสมจากหลายแหล่งให้ดูเป็นแบบ ทำให้ช่างทอสามารถทอวดลายอย่างโบราณได้ อย่างไรก็ตาม กระแสสังคมที่แปรเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วส่งผลกระทบต่อการใช้ผ้าในลักษณะของงานหัตถศิลป์ เข้าสู่งานเพื่อการค้ายิ่งขึ้นด้วย กระบวนการผลิตผ้าต้องการความรวดเร็วและผลผลิตจำนวนมาก

วัฒนธรรมผ้าสีบทอดจากรุ่นสู่รุ่น

ลวดลาย สี สัน และวัสดุที่ใช้ในการทอผ้าจึงแปรไปตามความต้องการของตลาดและความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาการ

วันหน้าของวัฒนธรรมการใช้ผ้าไทยเป็นผลมาจากผ้าไทยในวันนี้ หากผู้ทอและผู้ซื้อช่วยกันส่งเสริมให้ผ้าไทยแต่ละแห่งคงเอกลักษณ์เฉพาะตัวไว้ ดำรงอยู่ร่วมสมัยด้วยการปรับแต่งและใช้ตามโอกาสที่เหมาะสม ผ้าไทยแต่ละผืนจะเป็น “ความแตกต่าง” ที่แทรกอยู่ระหว่าง “ความเหมือน” มีจุดขายในตัวเองที่โดดเด่นในตลาดสากล โดยเฉพาะเมื่อเราต้องปรับตัวเข้าสู่ประชาคมอาเซียนนั้น ผ้าไทยเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะบ่งบอกอัตลักษณ์ตัวตนคนไทยได้เป็นอย่างดี ควรให้ผ้าไหมจากสุรินทร์ อุบลราชธานี บุรีรัมย์ ขอนแก่น คงความเป็นสุดยอดของท้องถิ่นนั้นๆ ให้ไกลจากแม่แจ่ม ลับแล หาดเสี้ยว สุพรรณบุรี ไทลื้อ ได้สำแดงความเป็นเผ่าพันธุ์ของตน และเป็นจุดขายในตลาดสมัยใหม่

ให้ผู้ซื้อผ้าหรือตลาดยอมรับและรับรู้ลักษณะเฉพาะตัวของผ้าแต่ละท้องถิ่น ขณะเดียวกันให้ผ้าไทยที่ผลิตเพื่อการตลาดทั้งในและต่างประเทศ ขยายฐานการผลิตและการตลาดออกไปอย่างไม่จำกัด เพื่อช่วงชิงพื้นที่การขายผ้าไทยไว้ได้ทั้งหมดที่เป็นสินค้าหัตถกรรมและสินค้าอุตสาหกรรม

ให้ช่วยกันรำลึกว่า การที่เราอนุรักษ์ผ้าไทยกันอย่างไรสบายใจสบายตัวมาเนิ่นนาน ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้ถึงคุณภาพและคุณค่าของผ้าไทยที่สืบทอดต่อกันมา

วันข้างหน้าผ้าไทยจะก้าวขึ้นมาอยู่แถวหน้าของผ้าทอได้อย่างแท้จริง เพราะผ้าไทย คือ ผ้าไทย วัฒนธรรมไทย เห็นคนไทยใช้ผ้าไทย เก็บผ้าไทย มิใช่ว่าวันหนึ่งกลับไปหาผ้าไทยผืนงามๆ ตามพิพิธภัณฑ์ในต่างประเทศ

